

Лариса Кушинська

кандидатка історичних наук
доцентка кафедри гуманітарних дисциплін
Київський національний університет театру, кіно і телебачення
імені І. К. Карпенка-Карого
(Київ, Україна)
kush-kaya@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-0518-4796

Larysa Kushynska

Ph. D. (History)
Associate Professor of the Department of Humanities
Kyiv National I. K. Karpenko-Kary University of
Theater, Cinema and Television
(Kyiv, Ukraine)
kush-kaya@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-0518-4796

КАТАЛОГІЗАЦІЯ ТВОРІВ УКРАЇНСЬКИХ МИТЦІВ У СВІТОВИХ МУЗЕЯХ І ГАЛЕРЕЯХ. ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

CATALOGING OF WORKS BY UKRAINIAN ARTISTS IN WORLD MUSEUMS AND GALLERIES. PROBLEM STATEMENT

Анотація

Стаття присвячена проблемі ідентифікації вітчизняних митців саме як українських та оприявлення їхніх творів у колекціях світових музеїв і галерей.

Ключові слова: каталогізація, культурна спадщина, культурні цінності, національна ідентифікація.

Abstract

The article is devoted to the problem of identifying Ukrainian artists as Ukrainian and the publication of their works in the collections of world museums and galleries.

Keywords: cataloging, cultural heritage, cultural values, national identification.

Проблематика каталогізації творів українських митців, розміщених у світових музеях і галереях, не є новою, та нині вона набула особливої актуальності з огляду на кілька моментів. Насамперед, варто розуміти, що лише з початком повномасштабної війни, Україну почали сприймати як державу з власною історією і культурою. Водночас твори українських митців, починаючи з модерної доби, тобто останньої чверті XIX ст., поповнювали світові музеї у мирний час, у міжвоєнний період, під час Другої світової війни. Okремо варто зупинитися на вивезених більшовицькою росією з України творах мистецтва у власні музеї, не враховуючи тих, що були просто викрадені й поповнювали приватні колекції так званої нової кремлівської еліти. Зрештою, мистецькі твори стали об'єктом розкрадання під час російсько-української війни XXI ст., що поставила під загрозу існування цивілізації.

Каталогізація творів українських митців, фактично, створення реєстру по окремим країнам (чи за іншим критерієм) демонструє політичну волю й за реалій мережевого суспільства, що передбачає оцифрування предметів мистецтва, популяризує українське. З лютого 2009 р. інтернет-портал Europeana розміщує оцифровані картини, книги, музейні предмети, які мають стати доступними для всіх, і, що важливо, котрі ідентифіковані. Відомо про зниклі полотна Юстина Пігуляка, Івана Труша, Юліана Панькевича й численних інших митців, та наразі не існує каталогу зниклих чи вивезених творів.

Некаталогізовані твори час від часу з'являються у вигляді лотів аукціонів, як це було з творами Івана Труша. У Польщі поліція Варшави разом із Міністерством культури заявили про знахідку трьох полотен, які вважалися зниклими під час Другої світової війни. Свого часу картина українського живописця «Пейзаж з околиць Неаполя» була подаро-

вана автором Національному музею в Кракові наприкінці 30-х рр. XX ст. на знак подяки. У березні 2018 р. вона з'явилася на торгах у переліку лотів Варшавського аукціону. В поліції, зазвичай, не вказують імен нинішніх власників, котрі з формально-юридичної точки зору є добросовісними набувачами.

По-друге, Україна була й лишається стороною багатьох міжнародних договорів, серед яких Конвенція ЮНЕСКО про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності від 14.11.1970 р., Європейська культурна конвенція від 1954 р., Конвенція ЮНІДРУА про викрадені або незаконно вивезені культурні цінності від 24.06.1995 р., а також Конвенція про Захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту від 14.05.1954 р., що наразі є особливо актуальною.

По-третє, підписання Україною епохальної Угоди про Асоціацію з ЄС передбачає певний формат співпраці нашої держави згідно *aquis* Європейського Союзу. Важливо, що співпраця з ЄС розпочавшись тридцять років тому, у 1994 р., з підписання Угоди про партнерство і співробітництво, пройшовши етапи Європейської політики сусідства 2004 р. та Політики східного партнерства 2009 р., одним із напрямків якої була Програма регіонального співробітництва для збереження культурної спадщини, котра своєю чергою, створила основу для охорони культурного надбання країн пострадянського простору. Зокрема, в межах цієї програми було розроблено Концепцію національної політики у сфері культурної спадщини України, створено мережу фахівців держав-членів Східного партнерства, проведено численні просвітні заходи тощо.

Україна виконує зобов'язання за цими договорами, які, своєю чергою, є частиною вітчизняного законодавства

за ст. 9 Конституції 1996 р. Документи містять визначення дефініцій, як-от що саме є культурними цінностями, що саме складає культурну спадщину, тож, твори українських митців підпадають під зазначені категорії.

Одним із прикладів міжнародної співпраці України з правоохоронними агенціями Європейського Союзу та його країн-членів є операція «Близнюки», більш відома як справа про музей Верони. Італія – одна з країн, дбайливе ставлення якої до своєї культурної спадщини закарбоване як на законодавчому рівні, так і на рівні правоохоронних органів. У поліції цієї держави існує окремий загін карабінерів з охорони культурної спадщини, котрий веде базу даних викрадених робіт. Після пограбування Міського музею Кастельвеккьо у м. Верона 11 вересня 2015, оперативна робота правоохоронців обох країн та Європоюсту стала можливою ще й тому, що було створено каталог викрадених картин, 17 з яких знайшли на території України.

Формат співпраці з ЄС передбачає гармонізацію вітчизняного законодавства, а також усвідомлення того, що будь-яка прогалина у ньому спрацює проти України. Нині у вітчизняному законодавстві передбачено правове регулювання вивезення предметів, що становлять мистецьку цінність, з митної території. А щодо ввезення, законодавство недосконале. Чимало питань стосується встановлення добросовісності володіння, котре презюмується, якщо не доведено інше.

Ще у 2021 р. було розроблено Концепцію ЄС про культурну спадщину в умовах конфліктів та криз. Такі заходи включають виділення фінансування для захисту будівель і колекцій, розташованих на території України, а також підтримку експертів у сфері культурної спадщини. З цією метою, зокрема, вперше було активовано Механізм цивільного захисту ЄС.

На основі Робочого плану ЄС у сфері культури на 2023–2026 рр., Європейська Комісія створила міжнародну експертну підгрупу з питань охорони культурної спадщини України, завданням якої є обмін досвідом і передовими практиками у сфері запобігання збиткам, надзвичайних ситуацій та відновлення культурної спадщини. Підгрупа консультуватиме та допомагатиме Європейській Комісії у процесі відновлення української культурної спадщини.

По-четверте, важливим моментом каталогізації є національна ідентифікація вітчизняних митців як саме українських. Це не проста робота, оскільки художники модерної доби отримували освіту у імперських закладах, а своїм творчим доробком, відповідно, збагачували імперський спадок. З огляду на те, що лише останні кілька років українська культура і мистецтво викликають інтерес як окреме унікальне явище, варто розуміти, що тривалий час українські митці ідентифікувались як «російські» чи «радянські», або ж «австрійські галицького походження».

Окремі перемоги в заданому напрямі, як-от виправлення національності Іллі Рєпіна чи Марії Башкірцевої, є позитивними зрушеннями, що лише розпочинають тривалий і непростий процес. За реалій мережевого суспільства, з оцифруванням творів, зволікання спричинятиме подальшу хибну ідентифікацію творів українських художників або ж інших предметів мистецтва з України.

Зрештою, російсько-українська війна, окрім іншого, призвела до подальшого оскарження як матеріальної, так і нематеріальної вітчизняної історико-культурної спадщини й катастрофічного розкрадання об'єктів, що можуть становити матеріальну спадщину. У Звіті Міжнародної митної організації про незаконну торгівлю за 2022 р. підкреслюється, що війна на території

України призвела до найбільшого знищення і розкрадання культурних цінностей в Європі з часів нацистського режиму у 1940-х рр. Наразі очевидно, що повернення культурних цінностей буде справою непростого й тривалого.

21 лютого 2014 р. на території Софії Київської підписано протокол про створення Національного комітету Благитного щита в Україні. Ініціаторами були Українська бібліотечна асоціація, що є складовою Міжнародної федерації бібліотечних асоціацій та установ (IFLA), Український національний комітет Міжнародної ради з музеїв (ICOM) і Український національний комітет Міжнародної ради з пам'яток і визначних місць (ICOMOS).

Наявність синього знаку не стримує агресора, тож, задля збереження і повернення творів українських митців, потрібні практичні дії на рівні робочих установ, що спеціалізуються на адресній допомозі. Це Фонд для захисту культурних цінностей, Комітет захисту культурних цінностей у разі збройного конфлікту та ін. Задля того, аби таку допомогу отримати, потрібно на національному рівні продемонструвати політичну волю й компетентність у питаннях, що стосуються мистецької спадщини.

У вересні 2024 р. у тестовому режимі розпочав свою роботу довго-

очікуваний Реєстр музейних колекцій, розроблений Міністерством культури та інформаційної політики України. Наявність уніфікованої бази не лише популяризує вітчизняне мистецтво, даючи можливість колегам з інших країн його пізнавати, досліджувати, писати статі, наукові праці, але й є обов'язковою при доведенні факту викрадення, вивезення чи пошкодження. Адже при перетині митної території не кожному валізу доглядають прискіпливо, також, чимало творів мистецтва нерідко перетинає кордон у дипломатичному багажі й разом із дипломатичною поштою.

Створення єдиного реєстру творів українських митців, що розміщені у світових музеях, передбачає тривалу дослідницьку роботу, визначення статусу твору і національності митця.

Таким чином, каталогізація творів українських митців повинна стати частиною масштабної акції по встановленню й систематизації мистецьких творів, котрі з тих чи інших причин були вивезені з території України – чи викрадені з музеїв, чи зникли з міжнародних виставок, чи просто були передані на зберігання, подаровані, чи будь-яким іншим чином опинились у іншій країні. Це важливо і світовій спільноті, аби пізнавати Україну зі славним культурно-мистецьким здобутком, і українцям, аби знати й шанувати власний спадок.

Додаток 1. Список правових актів про захист та охорону культурної спадщини

Договір про захист художніх і наукових закладів та історичних пам'яток від 15.04.1935 (Пакт Репіха). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_191#Text.

Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14.05.1954. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_721#Text.

Європейська культурна конвенція від 19.12.1954. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_213#Text.

Рекомендація про збереження культурних цінностей, яким загрожує небезпека внаслідок проведення громадських чи приватних робіт від 19.11.1968. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_723#top.

Конвенція про заходи, спрямовані на заборону і запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності від 14.11.1970. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5396-11#Text>.

Європейська конвенція про правопорушення, що пов'язані з культурною власністю від 23.06.1985. https://ips.ligazakon.net/document/MU85318?ed=1985_06_23 12.

Конвенція ЮНІДРУА про викрадені або незаконно вивезені культурні цінності від 24.06.1995. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_590#Text.

Закон України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» від 21.09.1999. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-14#Text>.

Порядок проведення державної експертизи культурних цінностей, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України № 1343 від 26.08.2003. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1343-2003-%D0%BF#Text>.

Конвенція ЮНЕСКО про охорону нематеріальної культурної спадщини від 17.10.2003. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_d69#Text.

Рамкова конвенція Ради Європи про значення культурної спадщини для суспільства від 27.10.2005. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_719#top.

Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 01.08.2010. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text>.

Порядок проведення первинної оцінки стану імплементації актів права Європейського Союзу (acquis ЄС), затверджений Постановою Кабінету Міністрів України № 189 від 28.02.2023. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/189-2023-%D0%BF#Text>.

Наказ Міністерства культури та інформаційно політики України «Про затвердження Переліку державних установ, закладів культури, інших організацій, яким надається право проведення державної експертизи культурних цінностей» від 25.07.2023. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1347-23#Text>.